

Богдана Сипко

**Рішення суду справедливості ЄС від
14 березня 2017 р.: Французький вимір**

Анотація. У статті на основі нормативно-правових актів, судових матеріалів і преси всебічно висвітлено рішення Суду справедливості ЄС від 14 березня 2017 р. Основний акцент зроблено на аналізі юридичних підвалин цих рішень, розгляді суті справ Асми Буняуї та Саміри Ашбіти, поясненні причин зведення французькою пресою всіх політичних, філософських і релігійних атрибутів до хіджабів, а також висвітленні позиції мусульманських лідерів Франції.

**The Judgment Of The Court Of Justice Of The Eu From
14 March 2017. The French Accent**

Abstract. On the basis of regulations, court materials and media fully covers the judgment of the Court of Justice of the European Union from 14 March 2017. Main accent is made on the analysis of the legal foundations of these decisions, considering the essence of Asma Bounaoui's and Samira Achbita's cases, explain why

French press identificate all political, philosophical or religious attributes with hijab and covering the position of Muslim leaders in France.

Основним завданням Суду справедливості Європейського союзу (далі — Суд справедливості), що має осідок у Люксембурзі, є розгляд відповідності рішень національних судів законодавству ЄС, з огляду на що уряди країн ЄС зважають на думку цієї судової інстанції. Тому значний резонанс серед європейської громадськості мали два рішення Суду справедливості, прийняті 14 березня 2017 р., - у цей день судді завершили розгляд двох справ за позовами французенки Асми Буняуї та бельгійки Саміри Ашбіти. Усі без винятку провідні французькі видання (La Croix, Le Figaro, L'Express, Le Monde, Libération та Le Parisien) донесли до читачів інформацію, що «приватні підприємства відтепер зможуть за певних обставин забороняти своїм працівникам хіджаб, і це не буде дискримінацією» [7; 8; 9; 10; 14; 16]. Зрозуміло, що рішення у такій інтерпретації викликало обурення мусульманської спільноти і за межами Європейського союзу. Відповідно, актуальним є аналіз текстів судових рішень від 14 березня 2017 р. [5; 6], а також юридичних умов, в яких вони приймалися [1; 2; 3; 4; 11; 12; 13]. Особливий акцент буде зроблено на «французькому вимірі» цих рішень, тобто поясненні, чому у Франції вони мали чи не найбільший резонанс.

Рішення від 14 березня 2017 р. постулювалися як прагнення поєднати свободу підприємництва та свободу віросповідання [7]. Вільне сповідання релігії гарантувалося таким основоположним актом, як Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН

10 грудня 1948 р. Так, у статті 18 вказано, що *«Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів»* [3], тобто де-юре дозволено маніфестацію релігійних переконань.

Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, прийнята у Римі 4 листопада 1950 р., теж містила статті, в яких гарантувалася свобода віросповідання та переконань. Зокрема, у першому пункті статті 9 вказано, що *«кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання та дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів як одноособово, так спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно»*. Але вже у другому пункті згаданої статті є уточнення, що *«свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»* [2, С. 11]. Тобто, у цьому пункті бачимо вияв ліберального принципу Джона Стюарта Мілля, що свобода однієї людини завершується там, де починається свобода іншої людини, на якому й базуються лаїчні підходи. Відтак, маніфестація релігійних переконань можлива лише у тому випадку, якщо вона не зачіпає поглядів іншої людини. У той же час 14 стаття Конвенції забороняла релігійну дискримінацію [2, С. 13].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 19 грудня 1979 р., у статті 11 наголошувала, що держави-сторони повинні вжити всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості для того, аби забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок, рівні права [4, С. 13].

27 листопада 2000 р. Рада ЄС прийняла Директиву 2000/78, що встановлювала загальні рамки рівності правного поводження у сфері зайнятості та професійної діяльності. У контексті нашого дослідження інтерес викликають наступні положення названого документу:

Стаття 1.11: «Дискримінація, заснована на релігії або віросповіданні, обмеженнях фізичних можливостей, віці або сексуальній орієнтації, може зашкодити досягненню цілей Договору ЄС» [1, С. 16-17];

Стаття 1.12: «Для цього будь-яка пряма або опосередкована дискримінація на основі релігії або віросповідання [...] має бути заборонена на території ЄС»;

Стаття 1.23: «У дуже обмеженій кількості випадків різниця у ставленні може бути виправдана тоді, коли характеристика (риса), пов'язана з релігією або віросповіданням [...] становить дійсну та визначальну вимогу, коли ціль законна, а вимога виважена» [1, С. 17];

Стаття 2.2а: «пряма дискримінація має місце, якщо з однією особою поводитьися гірше, ніж з іншою в схожій ситуації»;

Стаття 2.2б: «опосередкована дискримінація має місце, коли очевидно нейтральна вимога, критерій або практика змусили особу певної релігійної приналежності або віросповідання [...] опинитися в особливо незручній ситуації, порівняно з іншими особами» [1, С. 18].

Тобто, як бачимо, стаття 1.23 за певних обставин допускала опосередковану релігійну дискримінацію. Зауважимо, що рішення Суду справедливості від 14 березня 2017 р. подавалися як трактування та роз'яснення згаданих положень Директиви 2000/78. Отож, Суд справедливості виніс вердикти у двох окремих справах французьки Асми Буняуї та бельгійки Саміри Ашбіти.

Асму Буняуї у позові проти компанії Micropole SA підтримала Асоціація захисту прав людини. Із матеріалів справи стає зрозуміло, що мадам Буняуї у жовтні 2007 р. під час студентського ярмарку кар'єри зустріла представника компанії Micropole SA, який попередив її, що носіння хіджабу може становити проблему, якщо вона контактуватиме з клієнтами підприємства. Коли 4 лютого 2008 р. вона прибула на стажування, то одягла бандану. Згодом почала носити хіджаб на робочому місці. Після стажування, з 15 липня 2008 р. компанія взяла її на посаду інженера на невизначений термін. Але вже 15 червня 2009 р. її попередили про звільнення, про що Астма Буняуї 22 червня отримала офіційного листа. У цьому документі зазначалося, що 15 травня працівниця відвідала клієнта, який поскаржився керівництву Micropole SA, що хустка мадам Буняуї заважала багатьом його співробітникам, і тому вони просили компанію, аби «наступного разу хіджабів не було». Представники Micropole SA підкреслили, що вже попереджали працівницю про цей помітний релігійний атрибут. Вже 8 вересня 2009 р. А. Буняуї подала у французький суд нижчої інстанції, який 4 травня 2011 р. прийняв рішення, що Micropole SA має виплатити компенсацію за звільнення, але релігійної дискримінації не побачив. Тоді жінка звернулася до французьких апеляційного та касаційного судів, але ці інстанції підтвер-

дили попереднє рішення. Врешті справу було передано Суду справедливості, який назвав рішення Micropole SA «суб'єктивним», а звільнення Асми Буняуї незаконним, оскільки «побажання клієнта не бачити працівників у хіджабі не є визначальною підставою для звільнення» [5].

Зовсім іншу конотацію несе рішення у справі Саміри Ашбіти, яку підтримував Центр рівних можливостей і боротьби з расизмом. 12 лютого 2003 р., уклавши контракт на невизначений термін, мадам Ашбіта почала працювати на рецепції G 4S Secure Solutions. У компанії діяло неписане правило — працівники не мали права демонструвати свою релігійну, політичну чи ідеологічну приналежність. Однак, у квітні 2006 р. С. Ашбіта повідомила керівництво, що з того часу носитиме хіджаб на робочому місці. Жінці пояснили, що це суперечить лінії компанії, але 15 травня вона повторила свою вимогу. Відповідно, аби внести ясність для інших працівників, 29 травня компанія змінила текст внутрішнього розпорядку, за яким з 13 червня 2006 р. працівникам заборонено на робочому місці носити видимі політичні, філософські чи релігійні атрибути, а також здійснювати практику, яка з них витікає. Тому 12 червня 2006 р. Саміру Ашбіту звільнили, але виплатили допомогу у розмірі заробітної плати за три місяці. Трудовий трибунал в Анвері відкинув її скаргу, оскільки йшлося не лише про релігійні, а й політичні та філософські атрибути, відповідно, факту дискримінації не встановив. Врешті, бельгійський касаційний суд передав справу на розгляд у Європейський Суд справедливості.

Відповідно, 14 березня 2017 р. було прийнято рішення, які викликали значно більше обговорення, аніж у справі Асми Буняуї. Судова інстанція наголосила на «нейтраль-

ності» позиції G 4S Secure Solutions, оскільки цей принцип було поширено на всіх працівників. Якби не було положення про філософські та політичні переконання, то рішення Суду було б іншим. Тому звільнення Саміри Ашбіти назвали обґрунтованим, і не побачили у ньому виявів прямої дискримінації, а лише елементи непрямой, що дозволялося за згаданою статтею 1.23 Директиви 2000/78. Але звільнення було названо «допустимим», але «небажаним». Оптимальним варіантом було би запропонувати жінці альтернативну посаду, яка би не вимагала безпосереднього контакту з клієнтами, відтак не постраждало б нейтральне реноме компанії [6].

Тобто, як бачимо, підбираючи заголовки, французькі журналісти звернули увагу насамперед на рішення у справі бельгійки Саміри Ашбіти: *«Згідно європейської юстиції, можна заборонити хіджаб на робочому місці»* (La Croix) [7], *«Підприємство може заборонити релігійні атрибути»* (Le Figaro) [8], *«Європа: підприємці за певних умов можуть заборонити хіджаб»* (Le Monde) [10], *«Згідно європейської юстиції, підприємство може заборонити хіджаб»* (Le Parisien) [16]. Лише журналісти L'Express (*«Заборона хіджабу на робочому місці: нюанси судового рішення»*) [9] та Libération (*«Носіння хіджабу на робочому місці: Європейський Суд справедливості ухвалює новий порядок»*) [14] у заголовках взяли до уваги й рішення у справі Асми Буняуї. Також редактори не звернули увагу на те, що рішення стосувалося не лише хіджабу чи релігійних атрибутів, а будь-якої маніфестації релігійних, політичних і філософських переконань. Власне у тій інтерпретації, яку здійснили ЗМІ, рішення просто не могло бути прийняте Судом справедливості, оскільки підпадало під означення прямої релігійної дискримінації.

Відповідно, виникає логічне запитання, як пояснити позицію французьких видань? Прагнення розділити релігію та державу простежувалося у Франції ще з часів Французької революції 1789-1815 рр., але остаточно юридично оформилося у 1905 р. із прийняттям Закону про відокремлення церкви та держави. Що ж стосується дискусії про місце помітних релігійних атрибутів у громадському просторі, то вона актуалізувалася у 1989 р. Врешті, 15 березня 2004 р. після тривалого громадського обговорення було прийнято Закон про заборону помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах [11], який журналісти трактували виключно, як заборону хіджабів у школах.

У 2010 р. у Франції буцімто «заборонили бурки та нікаби на вулицях» [15], насправді ж ішлося про «заборону закривати обличчя у громадських місцях». Так, згідно статті 1 Закону від 11 жовтня 2010 р., *«ніхто не може у громадському місці носити одяг, покликаний закривати обличчя»*. Ймовірно, акцент на бурках і нікабах здійснений на основі статті 4 названого нормативно-правового акту, за якою *«примус особи або кількох осіб до закривання обличчя погрозами, жорстокістю з міркувань її статі, карається одним роком ув'язнення та 30 тис. євро штрафу. Якщо злочин стосується неповнолітнього, то кара підвищується до двох років ув'язнення і 60 тис. євро штрафу»* [12].

Газета Le Figaro 9 березня 2016 р. опублікувала статтю Маліки Сорель-Сюттер «Чому закон Ель Хомрі є комунітаристським» [15]. Нагадаємо, що Законом Ель Хомрі називали зміни у трудовому законодавстві Франції, ініційовані міністром праці Мірієм Ель Хомрі. Мадам Сорель-Сюттер побоювалася, що повага до релігійних практик працівників, яка декларувалася у преамбулі, може поставити під

приемців під тиск комунітаристів. Однак, уважний аналіз цього нормативно-правового акту показує однобічність її позиції, оскільки стаття 2 першого розділу передбачала, що *«внутрішній розпорядок може містити положення, які передбачають принцип нейтральності та перешкоджають маніфестації переконань працівниками, якщо ці заходи обґрунтовуються дотриманням інших свобод і основних прав, або необхідністю належного функціонування підприємства, і якщо вони пропорційні поставленій меті»* [13]. Це положення відповідало статті 1.23 Директиви 2000/78 Ради ЄС.

Ознайомившись із таким жвавим обговоренням у французькій пресі рішень Суду справедливості ЄС від 14 березня 2017 р., виникає зацікавлення, а як же відреагувала на них мусульманська спільнота Франції? Можна було припустити, що Французька рада ісламу або ж великі ісламські федерації Франції хоча би висловлять стурбованість, як це було у березні 2004 р. у контексті прийнятті Закону про заборону помітних релігійних атрибутів у середніх навчальних закладах. Однак, результати детального аналізу офіційних інтернет-сторінок Французької ради ісламу, Великої Паризької мечеті та Об'єднання ісламських організацій Франції виявилися несподіваними. Основні ісламські організації Франції (принаймні на офіційних сторінках) не приділили цим рішенням жодної уваги. Так, на сайті Об'єднання ісламських організацій Франції за 23 березня 2017 р. знаходимо комюніке про теракти у Лондоні 22 березня, 30 березня — про підготовку Хартії імамів, 5 квітня — засудження хімічної атаки в Сирії, а 7 квітня — обурення терактами в Стокгольмі [17]. Чому так? Ймовірно, лідери французьких мусульман усвідомили кілька важливих моментів:

1. Рішення Суду справедливості ЄС від 14 березня 2017 р. стосувалися усіх релігійних, політичних і філософських атрибутів, що відповідало принципу нейтральності;

2. В одній із двох справ рішення було прийняте на користь мусульманки;

3. Наголошення на тому, що від прийнятих рішень найбільше потерпають практикуючі мусульманки, а не представники певних політичних чи філософських переконань, не принесло би конкретних результатів, а лише призвело б до посилення віктимізації осіб ісламського віросповідання;

4. На той час були актуальніші питання, зокрема тероризм і налагодження діалогу між представниками різних правових шкіл в ісламі, що вимагало більшої уваги мусульманських лідерів Франції.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки. Рішення Суду справедливості ЄС від 14 березня 2017 р. були покликані роз'яснити дискусійні положення Директиви 2000/78 Ради ЄС. Зокрема, встановлено, що за певних обставин (якщо принцип нейтральності прописаний у внутрішньому розпорядку) підприємство може заборонити своїм працівникам носити помітні релігійні, філософські чи політичні атрибути на робочому місці, але це правило повинно застосовуватися до всіх. У випадку непогодження працівника із цим правилом бажано перевести його на іншу посаду, де б він не контактував із клієнтами, у крайньому випадку — звільнити. Простого небажання клієнта звертатися до особи, яка носить помітні релігійні, філософські чи політичні атрибути, недостатньо для її звільнення.

Ці рішення стали прецедентом для країн ЄС, і тому викликали надзвичайно жваве обговорення у Франції. Активне висвітлення рішень французькими ЗМІ лише у контексті “заборони хіджабів на підприємствах” пояснюється переважанням принципів лаїчності у Франції та тривалою дискусією про доцільність заборони помітних релігійних атрибутів у громадському просторі. У цьому вимірі відсутність реакції мусульманських лідерів Франції свідчить про те, що французький іслам все більше пристосовується до світських реалій Республіки.

Література:

1. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року, що встановлює загальні рамки рівності правового поводження у сфері зайнятості та професійної діяльності // Офіційний вісник Європейських Співтовариств. — 2 грудня 2000 р. — С. 16-22.
2. Європейська конвенція з прав людини. — Страсбург: Рада Європи, 2010. — 54 с.
3. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Факультативний протокол до Конвенції з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок. — К. : Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту, 2009. — 44 с.
5. ARRÊT DE LA COUR (grande chambre) 14 mars 2017 dans l'affaire C-188/15, ayant pour objet une demande

- de décision préjudicielle au titre de l'article 267 TFUE, introduite par la Cour de cassation (France), par décision du 9 avril 2015, parvenue à la Cour le 24 avril 2015, dans la procédure Asma Bougnaoui, Association de défense des droits de l'homme (ADDH) contre Micropole SA, anciennement Micropole Univers SA [En ligne]. — URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=188853&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=328186>
6. ARRÊT DE LA COUR (grande chambre) 14 mars 2017 dans l'affaire C-157/15, ayant pour objet une demande de décision préjudicielle au titre de l'article 267 TFUE, introduite par le Hof van Cassatie (Cour de cassation, Belgique), par décision du 9 mars 2015, parvenue à la Cour le 3 avril 2015, dans la procédure Samira Achbita, Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding contre G4S Secure Solutions NV [En ligne]. — URL: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=188852&pageIndex=0&doclang=FR&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=328186>
 7. Boëton M. Pour la justice européenne, le voile peut être interdit en entreprise // La Croix, 14.03.2017 [En ligne]. — URL: <http://www.la-croix.com/Religion/Laïcité/Pour-justice-europeenne-voile-peut-etre-interdit-entreprise-2017-03-14-1200831832>
 8. de Guigné A. Une entreprise peut interdire le port de signes religieux // Le Figaro, 14.03.2017 [En ligne]. — URL: <http://www.lefigaro.fr/social/2017/03/14/20011-20170314ARTFIG00007-bruxelles-stature-sur-le-voile-islamique-en-entreprise.php>
 9. Interdiction du voile au travail: «L'avis des juges européens

- est nuancé» // *L'Express*, 14.03.2017 [En ligne]. — URL: http://www.lexpress.fr/actualite/societe/religion/voile-au-travail-l-avis-est-plus-nuance-qu-une-simple-autorisation-d-interdire_1888948.html
10. Jacquin J.-B. Europe: les entreprises peuvent interdire le voile sous condition // *Le Monde*, 14.03.2017 [En ligne]. — URL: http://www.lemonde.fr/emploi/article/2017/03/14/la-justice-europeenne-se-penche-sur-le-port-du-voile-islamique-au-travail_5093936_1698637.html
 11. Loi № 2004—228 du 15 mars 2004 relative à la nationalité, encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics // *Journal officiel de la République Française*. — 17 mars 2004. — № 65. — P. 5190.
 12. Loi № 2010—1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public // *Journal officiel de la République Française*. — 12 octobre 2010. — № 237. — P. 18344.
 13. Loi № 2016—1088 du 8 août 2016 relative au travail, à la modernisation du dialogue social et à la sécurisation des parcours professionnels // *Journal officiel de la République Française*. — 9 août 2016. — № 184. — P. 1—100.
 14. Quatremer J. Port du voile en entreprise: la Cour de justice européenne pose un nouveau cadre // *Libération*, 14.03.2017 [En ligne]. — URL: http://www.liberation.fr/planete/2017/03/14/port-du-voile-en-entreprise-la-cour-de-justice-europeenne-pose-un-nouveau-cadre_1555608
 15. Sorel-Sutter M. Pourquoi la loi El Khomri est communautariste // *Le Figaro*, 9.03.2016 [En ligne]. — URL: <http://www.lefigaro.fr/vox/politique/2016/03/>

09/31001-20160309ARTFIG00127-malika-sorel-pour-quoi-la-loi-el-khomri-est-communautariste.php

16. Une entreprise peut interdire le port du voile, selon la justice européenne // *Le Parisien*, 14.03.2017 [En ligne]. — URL: <http://www.leparisien.fr/societe/une-entreprise-peut-interdire-le-port-du-voile-selon-la-justice-europeenne-14-03-2017-6760614.php>
17. Union des organisations islamiques de France: site officiel [En ligne]. — URL: <http://www.uoif-online.com/communiqués/page/2/>

*Рекомендовано до друку редакційною радою Українського центру
ісламознавчих досліджень (протокол №1 від 04.01.2018 р.)*

**Редакція не завжди поділяє думку авторів і залишила авторський
стиль статей**

Рецензенти:

кандидат історичних наук Козловський І.А.

кандидат історичних наук Луковенко І.Г.

кандидат історичних наук Губарев В.К.

кандидат філософських наук Іванченко В.І.

Редакційна колегія:

Ісмагілов С.В. — президент Українського центру ісламознавчих
досліджень (УЦІД)

Козловський І.А. — к.і.н., президент Центру релігієзнавчих
досліджень та міжнародних духовних стосунків (ЦРДМДС),
віце-президент УЦІД

Хамза Іса — представник Всеукраїнської асоціації громадських
організацій Альраїд у Донбасі

Іванченко В.І. — к.філос.н., член правління ЦРДМДС

Бородіна В.В. — віце-президент ЦРДМДС

Якубович М.М. — к.філос.н., с.н.с. НУ «Острозька академія»

Халіков Р.Х. — к.філос.н., член правління УЦІД

**А56 Аль-Калям Випуск № 7 // Збірка наукових праць УЦІД // Бібліо-
тека ісламознавства. — Вінниця, ТОВ "Нілан-ЛТД, 2018. — 256 с.**

В сьомому номері збірки «Аль-Калям» представлені матеріали VI Між-
народної ісламознавчої школи «Іслам у сучасному світі: історичний,
культурний, інтелектуальний простір», яка тривала з 30 червня до 5
липня 2017 року та організована Українським центром ісламознавчих
досліджень за підтримки Всеукраїнської асоціації громадських
організацій «Альраїд», а також інші матеріали.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів, а також усіх зацікав-
лених у розумінні феномену ісламу в світі та Україні.

© УЦІД

© Фриндак Ю.В., Ісмагілова І.Х.,

дизайн обкладинки

© автори статей

Зміст

Вступ	5
Саїд Ісмагілов	
Принципи рівності та справедливості у ставленні держави до релігійних організацій, як базова цінність демократичної країни	7
Ярослав Пилипчук	
Изз ад-Дин Кайкавус и Золотая Орда	14
Семен Румигін	
З історії магометан Придніпров'я	21
Данило Ребро	
Соціокультурний простір ісламу в Північному Приазов'ї: історія та сучасний стан	30
Теймур Атаєв	
О некоторых нюансах изменения демографии Крыма во второй половине XVIII века	44
Олексій Савченко	
Західні татари на землях Галичини. До питання про атрибуцію татарського рушника з с. Юнашків, на Івано-Франківщині	63
Соломія Вівчар	
Мусульманські мотиви в українській літературі	77
Вікторія Назарук	
Ісламські мотиви в художній українській літературі	93
Марія Нестерова	
Сучасний стан ісламу на території Казахстану, Киргизстану та Таджикистану	106

Андрій Слесаренко

Антиісламські рухи та ініціативи в Чеській Республіці 116

Ольга Гольд

Ислам в США: соціально-філософський аналіз 129

Андрей Бузаров

Арабський мир і діалектика процесу демократизації 135

Ольга Тимчишин

Зрілість громадянського суспільства в Тунісі як запорука успішності здійснення реформ 153

Наталія Вус

Алжирська війна у французькому кінематографі: політика пам'яті 160

Богдана Сипко

Рішення суду справедливості ЄС від 14 березня 2017 р.: Французький вимір 175

Олеся Новенченко

Носіння хіджабу в умовах колізії сучасного ісламу 189

Надія Гузенко

Різновиди суджень як методи, якими послуговується мусульманське право і релігійно-правові школи ісламу (мазхаби фікху) 200

Наталія Пророченко

Концепія ісламської економіки: історичне коріння, релігійно-етичні принципи та сучасна світова практика 208

Олександра Олійник

Каліграфія як феномен культури ісламу 221

Ольга Добродум

Ислам в віртуальному просторі 235

Відомості про авторів 252